

TOMASZ GEBEL

Uniwersytet Śląski w Katowicach

KOORDYNATOR RODZINNEJ PIECZY ZASTĘPCZEJ I JEGO ROLA W SYSTEMIE PIECZY ZASTĘPCZEJ

Abstrakt: Celem artykułu jest przedstawienie i omówienie nowego zawodu – koordynator pieczy zastępczej. Zaprezentowano tutaj wymiar pracy koordynatora pieczy zastępczej wynikający z założeń zarówno ustawowych, jak i tych związanych z zadaniami wykraczającymi poza wychowanie. Profesjonalizacja koordynatora rodzinnej pieczy zastępczej jest ważnym elementem skutecznego wspierania systemu pieczy zastępczej.

Słowa kluczowe: piecza zastępcza, rodziny zastępcze, wsparcie społeczne

Wraz z wejściem w życie *Ustawy z dnia 9 czerwca 2011 roku o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej* (dalej jako ustawa o wspieraniu rodziny)

W regulacjach prawnych i organizacyjnych dotyczących rodzinnej opieki zastępczej pojawił się zawód koordynatora rodzinnej pieczy zastępczej. Instytucje zajmujące się organizacją systemu pomocy rodzinom, w tym środowiskom opieki zastępczej, zobowiązane zostały do zatrudniania koordynatorów pracujących z rodzinami zastępczymi, a także asystentów rodziny, rolą których jest pomoc rodzinom naturalnym dzieci przebywających w pieczy zastępczej. Oba zawody są swoistym wyznacznikiem nowego kierunku polityki rodzinnej. Asystenci rodziny już wcześniej funkcjonowali w polskim systemie pomocy społecznej, pracując na rzecz rodzin w ramach różnorodnych projektów. Przygotowując reformę systemu pieczy zastępczej i tworząc spójny system wsparcia rodziny, bazowano więc na dotychczasowych doświadczeniach związanych z tym zawodem i postulowano konieczność wprowadzania nowatorskich metod pracy z klientem pomocy społecznej (Mirewska 2011, s. 127).

Rodzinami zastępczymi do 2012 roku zajmowali się najczęściej pracownicy socjalni w ramach zadań spoczywających na powiatowych centrach pomocy rodzinie (PCPR), których rola i konieczność jej ewolucji były dostrzegane już od dłuższego czasu (Krzyżanowska 2004). Pracownik socjalny jako pierwszy dokonywał oceny kandydatów na rodzinę zastępczą, był osobą przekazującą dzieci spod opieki rodziców w pieczę rodziny zastępczej, odpowiadał za dalszą pracę zarówno z rodziną zastępczą, jak i rodziną biologiczną dziecka, a także uczestniczył w postępowaniach administracyjnych związanych z przyznawaniem pomocy rodzinie (głównie finansowej). Liczba podopiecznych oraz wielość stojących przed pracownikiem socjalnym zadań sprawiały, że właściwie żadnego z nich nie był w stanie dobrze wykonać i często skupiał się na tych, których niewypełnienie mogło zostać wykryte przez ewentualne kontrole, czyli na dokumentacji.

Koordinator rodzinnej pieczy zastępczej to nowy zawód, którego powstanie stanowi wyraz konieczności specjalizowania się pracowników wspierających specyficzne środowiska rodzinne, jakimi są rodziny zastępcze. W projektowaniu obowiązków koordinatorów skupiono się przede wszystkim na wspieraniu rodziny zastępczej w jej naturalnym środowisku, a także na podniesieniu jakości świadczonej pomocy. Znalazło to realne odbicie w przepisach prawnych regulujących istotne elementy działalności zawodowej koordinatorów rodzinnej pieczy zastępczej. Pierwszymi koordinatorami zostawali zwykle pracownicy socjalni dotychczas zatrudnieni w PCPR – osoby wykształcone pod kątem wspierania środowisk wymagających pomocy i już doświadczone w pracy z rodzinami zastępczymi, mogące realnie odczuć przeobrażenia systemu (Patela-Owczarek 2014, s. 19).

Jedną ze zmian wprowadzonych ustawą było odsunięcie pracowników pracujących bezpośrednio z rodzinami zastępczymi, czyli koordinatorów rodzinnej pieczy zastępczej, od udziału w postępowaniach administracyjnych – czy to związanych z pomocą dla rodzin, czy z kosztami ponoszonymi przez rodziców biologicznych za pobyt dzieci w rodzinach zastępczych. W założeniu ustawy koordinator miał być postrzegany nie jako urzędnik, a raczej jako towarzysz rodziny. Zgodnie z nowymi przepisami przestał być osobą poświęcającą swój czas pracy na wszczynanie i prowadzenie postępowań administracyjnych, przygotowywanie i wydawanie decyzji czy zajmującą się wypłacaniem świadczeń. Na tę modyfikację wpływa także prawo uniemożliwiające łączenie przez jednego pracownika obowiązków koordinatora rodzinnej pieczy zastępczej i pracownika socjalnego.

Zmianie percepcji pracowników wspierających rodziny miał sprzyjać także przepis zmniejszający kontrolną rolę koordinatora, którą przejęła jednostka administracyjna odpowiedzialna za budowanie systemu pieczy zastępczej na terenie powiatu – organizator rodzinnej pieczy zastępczej. Funkcjonowanie rodzin zastępczych jest kompleksowo oceniane na posiedzeniu zespołu omawiającego

sytuację dziecka w rodzinie zastępczej. Biorą w nim udział przedstawiciele organizatora, koordynatorzy oraz same rodziny zastępcze. Dodatkowo ustawa o wspieraniu rodziny przyznaje prawo do kontrolowania zarówno organizatora rodzinnej pieczy zastępczej, jak i rodzin zastępczych zarządowi powiatu. Do tego zadania nie może on wyznaczyć żadnego przedstawiciela kontrolowanej jednostki (w tym także koordynatora). Koordynator, który nie kontroluje, ma przede wszystkim wzbudzić zaufanie rodziny, żeby możliwe było jak najlepsze jej wspieranie.

O nowej roli koordynatorów świadczy także zmiana w charakterze czasu ich pracy. Nie są oni już urzędnikami pełniącymi swoje obowiązki w stałych godzinach, a wykonującymi czynności zawodowe w ramach systemu zadaniowego. Takie rozwiązanie pozwala na elastyczne dopasowywanie godzin pracy do potrzeb rodzin zastępczych. Koordynator, pojawiając się u rodziny po południu czy wieczorem, indywidualnie umawiając się z rodzinami, zaczyna być blisko problemów rodziny i ma szansę dać realne wsparcie w pokonywaniu codziennych trudności. Już sama możliwość spotykania dzieci i młodzieży, które w godzinach pracy pracowników socjalnych są najczęściej w szkołach, w ich naturalnym środowisku społecznym, jest okazją do zdobywania cennych informacji o dynamice stosunków wewnątrzrodzinnych. Pozwala to na wczesną profilaktykę zaburzeń opiekuńczo-wychowawczych w rodzinie (Klimek 2012, s. 49).

Istotnym elementem ustawy o wspieraniu rodziny jest ustalenie limitu rodzin zastępczych, z którymi może pracować jeden koordynator. Choć początkowo uznano, że koordynator powinien mieć pod swoją opieką 30 środowisk, to po trzech latach od wejścia w życie ustawy ograniczono je do 15. Dwukrotne zmniejszenie liczby rodzin zastępczych, z którymi pracuje jeden koordynator, znacząco sprzyja zwiększeniu czasu, jaki pracownik systemu pieczy zastępczej może poświęcić każdej sprawie.

Współpraca z koordynatorem rodzinnej pieczy zastępczej – podobnie jak z ośrodkiem adopcyjnym oraz organizatorem rodzinnej pieczy zastępczej – jest jednym z podstawowych obowiązków rodzin zastępczych oraz rodzinnych domów dziecka. Zadania stojące przed koordynatorem wymienia ustawa o wspieraniu rodziny. Należą do nich:

- udzielanie pomocy rodzinom zastępczym i prowadzącym rodzinne domy dziecka w wykonywaniu zadań wynikających z pieczy zastępczej (kształtowaniu poczucia godności osobistej i wartości osobowej dziecka; zapewnianiu: dostępu do przysługujących świadczeń zdrowotnych, kształcenia i wyrównywania braków rozwojowych i szkolnych, rozwoju uzdolnień i zainteresowań dziecka; zaspokajaniu potrzeb emocjonalnych, bytowych, społecznych oraz religijnych dziecka; gwarantowaniu ochrony przed arbitralną lub bezprawną ingerencją w życie prywatne dziecka; umożliwianiu dziecku kontaktu z rodzicami i innymi bliskimi osobami);

- przygotowanie, we współpracy z rodziną oraz asystentem rodziny, planu pomocy dziecku;
- pomoc rodzinom zastępczym oraz prowadzącym rodzinne domy dziecka w nawiązywaniu kontaktu,
- zapewnianie rodzinom zastępczym oraz prowadzącym rodzinne domy dziecka dostępu do specjalistycznej pomocy dla dzieci, w tym psychologicznej, reedukacyjnej i rehabilitacyjnej;
- zgłaszanie do ośrodków adopcyjnych informacji o dzieciach z uregulowaną sytuacją prawną w celu poszukiwania dla nich rodzin przysposabiających;
- udzielanie wsparcia pełnoletnim wychowankom rodzinnych form pieczy zastępczej;
- przedstawianie corocznego sprawozdania z efektów pracy organizatorowi rodzinnej pieczy zastępczej.

Wśród szczegółowych obowiązków koordynatorów znajdują się jeszcze:

- współpraca z asystentem przy opracowywaniu planu pracy z rodziną;
- przygotowywanie opinii o: możliwości powrotu dziecka do rodziny, konieczności uregulowania sytuacji prawnej dziecka, możliwości umieszczenia w rodzinie zastępczej większej liczby dzieci;
- branie udziału w posiedzeniach w sprawie sytuacji dziecka umieszczonego w rodzinie zastępczej, dokonywanie oceny rodziny;
- uczestniczenie w przygotowaniu indywidualnego programu usamodzielnienia wychowanka rodzinnej pieczy zastępczej (*Ustawa z dnia 9 czerwca...*, art. 77, pkt. 3).

Wymienione przez ustawodawcę zadania nie wystarczą, by podjąć wszystkie, bardzo różnorodne wyzwania stojące przed koordynatorami. Są oni osobami bezpośrednio odpowiedzialnymi za właściwą współpracę (pozyskiwanie informacji, uzyskiwanie właściwego wsparcia od pracowników, wspólne projektowanie zmian w rodzinach, mediacje między stronami) z takimi instytucjami, jak przedszkola i szkoły, poradnie psychologiczno-pedagogiczne, sądy rodzinne, zespoły kuratorskiej służby sądowej, placówki służby zdrowia, instytucje opiekuńczo-wychowawcze (np. ognisko wychowawcze, młodzieżowy ośrodek socjoterapeutyczny, specjalny ośrodek szkolno-wychowawczy czy schronisko dla nieletnich), komornik sądowy itd.

Problemy, z którymi w swojej pracy zawodowej spotykają się koordynatorzy, znacznie wykraczają poza te związane z procesem wychowania. Dzieci i młodzież pozbawione właściwej opieki rodziców mogą przejawiać trudności adaptacyjne, niedostosowanie społeczne czy zaburzenia osobowości. Wynikają one z traumatycznych przeżyć będących efektem zaniedbania, śmierci rodzica, przemocy, uzależnień itd. Rodzinom zastępczym opiekującym się dziećmi w wieku niemowlęcym koordynator towarzyszy na kolejnych etapach diagnozy lekarskiej i psychologicznej. Jest dla

nich szczególnym wsparciem w przypadku psychofizycznych opóźnień podopiecznych, a także źródłem wiedzy o zachowaniach adaptacyjnych (wycofaniu, braku kontaktu, buncie, nadmiernym pobudzeniu, agresji), trenerem właściwych postaw rodzicielskich, natomiast dla dzieci opuszczających rodzinę – wsparciem w radzeniu sobie ze stratą (Łuczyński 2008, s. 114). Wśród trudności w wychowywaniu dzieci w rodzinach zastępczych należy wymienić problemy szkolne. Słabe osiągnięcia edukacyjne są często spowodowane zaniedbaniami z wczesnych okresów rozwoju. Dzieci z rodzin zastępczych osiągają gorsze wyniki w nauce i mają więcej problemów dydaktycznych niż ich rówieśnicy pozostający pod opieką rodziców biologicznych. W momencie umieszczenia w pieczy zastępczej prawie 90% uczniów nie jest w stanie sprostać wymaganiom dydaktycznym. Także zachowanie dzieci z rodzin zastępczych w szkole jest wyraźnie gorsze niż ich rówieśników (Brągiel, Kurcz 2003, s. 10–14). Z uwagi na zaawansowany wiek i często słabe wykształcenie rodziców zastępczych wsparcie edukacyjne dzieci jest jednym z bardziej istotnych wyzwań stojących przed koordynatorem i organizatorem rodzinnej pieczy zastępczej.

Podczas pracy z rodziną zastępczą koordynatorzy najczęściej spotykają się z:

- konfliktami między rodzicami biologicznymi a dziećmi będącymi w pieczy zastępczej (66%),
- trudnościami w nauce (spowodowanymi m.in. małym potencjałem intelektualnym dziecka, zaniedbaniem edukacji, brakiem właściwego wsparcia ze strony opiekunów zastępczych – 35%),
- śmiercią co najmniej jednego z rodziców biologicznych (20%),
- brakiem odpowiednich kompetencji wychowawczych rodziny zastępczej (13%),
- śmiercią rodzica zastępczego (10%),
- znaczną demoralizacją dziecka wychowywanego w rodzinie zastępczej (8%),
- doświadczeniem przemocy (8%),
- zdiagnozowanymi zaburzeniami psychicznymi (5%),
- opieką nad dzieckiem z alkoholowym zespołem płodowym (3%),
- rozpadem rodziny zastępczej (2%)¹.

By podsumować powyższe ustalenia, można stwierdzić, że bardzo ważne w pełnieniu funkcji koordynatora rodzinnej pieczy zastępczej jest nawiązanie więzi z podopiecznymi – tak rodziną zastępczą, jak i będącym pod jej opieką dzieckiem. Porozumienie i relacja oparta na wzajemnym zaufaniu wydają się niezbędne do skutecznej pracy. Kluczowe jest trafne wyznaczenie koordynatora dla każdej rodziny. Pod uwagę należy brać doświadczenie zawodowe oraz specyfikę występujących

¹ Na podstawie badań własnych, w których w 2016 roku uczestniczyli koordynatorzy rodzinnej pieczy zastępczej mający pod opieką 100 rodzin zastępczych.

w rodzinie problemów. Koordynator jako osoba spotykająca się z podopiecznymi w ich naturalnym środowisku, prowadząca obserwacje, rozmawiająca z rodziną i dzieckiem, ma szansę na wczesne dostrzeżenie pojawiających się nieprawidłowości. To on uczy funkcjonowania rodziny w systemie pieczy zastępczej, wspiera w pełnieniu wynikających z tego obowiązków, wyjaśnia wątpliwości i poprzez budowanie relacji pozytywnie oddziałuje na późniejsze, często formalne stosunki. Koordynatora można określić mianem pracownika pierwszego kontaktu, a jego właściwą relację z rodziną należy uznać za warunek skutecznego wspierania, które powinno prowadzić do destygmatyzacji rodzin zastępczych i budowania pozytywnego wizerunku, a tym samym promowania idei rodzicielstwa zastępczego.

W 2015 roku w rodzinie zastępczej wychowywało się blisko 57 tysięcy dzieci, czyli 75% wszystkich dzieci będących w pieczy zastępczej. W przyszłości odsetek ten będzie się jeszcze zwiększał, ponieważ zgodnie z założeniami ustawy o wspieraniu rodziny od 2020 roku w instytucjonalnej pieczy zastępczej nie będzie można umieścić żadnego dziecka poniżej 10. roku życia. To doprowadzi do zwiększenia liczby rodzin zastępczych i zatrudniania kolejnych koordynatorów rodzinnej pieczy zastępczej. W 2015 roku 380 organizatorów rodzinnej pieczy zastępczej zatrudniało 1597 koordynatorów (*Informacja Rady Ministrów...* 2016). Z rodzinami zastępczymi powinno obecnie współpracować blisko 4 tysiące koordynatorów. Liczba ta w rzeczywistości nie jest tak wysoka z przyczyn organizacyjnych i finansowych. Jej zwiększenie to wyzwanie związane z jednej strony z promocją zawodu, dążeniem do podniesienia jego prestiżu, z drugiej zaś z koniecznością zwrócenia większej uwagi na korzyści wynikające ze współpracy koordynatorów z rodzinami zastępczymi.

W *Raporcie z oceny realizacji ustawy o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej* opublikowanym w 2016 roku przez Koalicję na rzecz Rodzinnej Opieki Zastępczej zwraca się uwagę na szereg kwestii dotyczących profesjonalizacji zawodu koordynatora, takich jak:

- stworzenie stabilnego zespołu koordynatorów poprzez zatrudnianie pracowników na podstawie umowy o pracę;
- zagwarantowanie odpowiednich zarobków uniezależnionych od zewnętrzznego, niepewnego finansowania;
- przestrzeganie ustawowego ograniczenia rodzin zastępczych, z którymi współpracuje koordynator w ramach jednego etatu pracy;
- wsparcie w postaci interwizji zespołu i – choćby nieformalnej – grupy wsparcia;
- stworzenie oferty szkoleniowej skierowanej do tej grupy zawodowej;
- konieczność efektywnego systemowego wsparcia ze strony ministerstwa.

Z uwagi na specyfikę pracy koordynatorów istotne wydaje się umożliwienie im także korzystania z superwizji, która pozwala na przyjrzenie się własnym

doświadczeniom i ograniczeniom w pracy z rodziną, a tym samym podniesienie jej jakości.

Wprowadzenie zawodu koordynatora rodzinnej pieczy zastępczej jest jednym z najistotniejszych elementów ustawy o wspieraniu rodziny, która wykonywanie zadań związanych z pieczą zastępczą przeniosła z systemu pomocy społecznej na system rodzinnej i instytucjonalnej pieczy zastępczej. Równie ważne wydaje się to, by koordynator miał możliwość zaproponowania rodzinie przeżywającej trudności inne formy systemowej pomocy, takie jak: wsparcie rodziny naturalnej dziecka oddziaływaniem asystenta rodziny, danie możliwości zasięgnięcia porady u psychologa, organizowanie grup wsparcia dla rodzin zastępczych, pomoc wolontariuszy, zapewnienie udziału w szkoleniach, zaoferowanie dostępu do bazy rodzin pomocowych i wspierających. Bez budowania i rozwijania zaplecza koordynatorzy w wielu sytuacjach pozostaną bezradni.

Dokonanie profesjonalizacji opieki zastępczej, zapewnienie wsparcia specjalistów różnych dziedzin i uznanie rodziców zastępczych za równorzędnych partnerów w systemie pieczy zastępczej od wielu lat uznaje się za niezbędne dla rozwoju rodzicielstwa zastępczego. Z uwagi na wprowadzane zmiany istnieje wyraźna konieczność dalszych badań nad rolą koordynatora we wspieraniu rodziny, jego zadaniami, obowiązkami i społecznym postrzeganiem. Ważne jest przy tym opracowywanie zestawu narzędzi pozwalających skutecznie oddziaływać na rodzinę, a także upowszechnianie dobrych praktyk i standardów działań koordynatorów odnoszących się do metodologii pracy z rodziną.

LITERATURA

- Brągiel J., Kurcz A., 2003, *Sytuacja szkolna dzieci z rodzin zastępczych*. W: A. Kalus (red.), *W świecie dziecka osieroconego i rodziny adopcyjnej*. Opole, Redakcja Wydawnictw Wydziału Teologicznego UO, 10–14.
- Informacja Rady Ministrów o realizacji w roku 2015 „Ustawy z dnia 9 czerwca 2011 roku o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej”*, 2016. Dz. U., poz. 575.
- Kalus A. (red.), 2003, *W świecie dziecka osieroconego i rodziny adopcyjnej*. Opole, Redakcja Wydawnictw Wydziału Teologicznego UO.
- Klimek M., 2012, *Rodzicielstwo zastępcze jako forma opieki nad dzieckiem osieroconym*. W: B. Więckiewicz, M. Klimek (red.), *Współczesna rodzina w dobie przemian społeczno-kulturowych*. Lublin, Wydawnictwo KUL, 39–57.
- Krzyżanowska I., 2004, *Rola pracowników socjalnych w organizacji i funkcjonowaniu rodzinnych form opieki zastępczej*. „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze”, nr 6, 31–36.

- Łuczyński A., 2008, *Dzieci w rodzinach zastępczych i dysfunkcjonalnych*. Lublin, Wydawnictwo KUL.
- Mirewska E., 2011, *Sylwetka zawodowa asystenta rodzinnego w perspektywie „Założeń ustawy o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej nad dzieckiem”*. W: A. Żukiewicz (red.), *Rodzicielstwo zastępcze w perspektywie teoretycznej i praktycznej*. Toruń, Wydawnictwo Akapit, 127–135.
- Pasini B., 2009, *Jak zastąpić opiekę rodzinną dzieciom bez przyszłości*. „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze”, nr 5, 20–23.
- Patela-Owczarek A., 2014, *Organizacja rodzinnej pieczy zastępczej w Warszawie*. „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze”, nr 1, 19–25.
- Raport z oceny realizacji ustawy o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej. Wyniki analiz i badań jakościowych i ilościowych*, 2016. Warszawa, Koalicja na rzecz Rodzinnej Opieki Zastępczej, 82–84.
- Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 roku o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej*, 2011. Dz.U., nr 149, poz. 887.
- Więckiewicz B., Klimek M. (red.), 2012, *Współczesna rodzina w dobie przemian społeczno-kulturowych*. Lublin, Wydawnictwo KUL.
- Żukiewicz A. (red.), 2011, *Rodzicielstwo zastępcze w perspektywie teoretycznej i praktycznej*. Toruń, Wydawnictwo Edukacyjne Akapit.

FAMILY FOSTER CARE COORDINATOR AND HIS ROLE IN FOSTER CARE SYSTEM

Abstract: The purpose of the article is the discussion about new profession – family foster care coordinator. The author presents work dimensions of the foster care coordinator which results both from statutory assumptions and those related to tasks that go beyond upbringing. The professionalisation of the family foster care coordinator is an important element of effective support of the foster care system.

Keywords: foster care, foster families, social support